

Woord en Daad en End of Poverty

Inleiding

Jeffrey Sachs schreef het boek 'End of Poverty', waarin hij een ambitieus plan lanceert om extreme armoede (<\$1/d) te beëindigen in 2025. Kosten: verdubbeling van ODA of 0.7% van het BNP van rijke landen. Macro-econoom Sachs is directeur van het Earth Institute, Columbia University en trekt het millenniumproject (www.unmillenniumproject.org).

Model van implementatie: millenniumvillages (www.earthinstitute.columbia.edu/mvp/) waarbij in één dorp alle millenniumdoelen tegelijk worden geïmplementeerd en mensen op deze manier uit de 'poverty trap' worden getild op de eerste sport van de ladder van ontwikkeling, waarna ze (na 3 – 5 jaar) zelf verder gaan. Er zijn in acht districten zo'n 75 dorpjes waar dit model momenteel geïmplementeerd wordt, in Sauri, één van de eerste millenniumdorpen, in Kenya, al twee jaar.

Nederlandse initiatieven zijn begonnen deze aanpak in een dorp in Sri Lanka en een dorp in India te implementeren.

De vraag waar dit document op in gaat, is hoe Woord en Daad tegenover deze aanpak staat, en op welke manieren Woord en Daad al dan niet betrokken zou kunnen zijn bij deze aanpak.

De End of Poverty benadering van Sachs verschilt in één belangrijk opzicht van het Nederlandse initiatief. Sachs werkt principieel samen met de overheid, lokaal en nationaal (http://www.unmillenniumproject.org/documents/MVQ_A.pdf). \$30 van de \$110 die per jaar per persoon nodig is, komt van de overheid. Sachs vindt deze samenwerking essentieel om te kunnen komen tot schaalvergroting en voor duurzaamheid. De projecten sluiten dan ook aan bij bestaande overheidsmechanismen, zoals landbouwextensiewerkers. Het doel van de twaalf proeflocaties is dat de overheid van de tien Afrikaanse landen, waar deze proeflocaties zich bevinden, deze aanpak gaat overnemen in haar beleid.

Bij het Nederlandse initiatief is niet expliciet sprake van aansluiten bij overheidssystemen en het beïnvloeden van overheidsbeleid. Daarmee wordt het vrijwel onmogelijk om te komen tot de door Sachs beoogde schaalvergroting die moet leiden tot het behalen van de MDG's. Ook zal de terugkoppeling via belastingen naar meer investeringen in voorzieningen en dus duurzame economische groei zonder de bewuste koppeling met de overheid (nog) moeilijker zijn.

Positieve punten

- De enorme impact op fondsenwervingsgebied. Jeffrey Sachs wordt (met Bono van U2) ergens de beste fondsenwerver van deze tijd genoemd. Met name de aansprekendheid voor de business sector is veelzeggend. De keerzijde van deze populariteit wordt verwoord door titels van reviews als 'rockstar economics' en 'sensational economics for the masses' (op Amazon.com).
- De analyse van de armoede in de wereld, de boosheid over de gezapigheid van de rijken en de oproep om bewogen te zijn met extreme armoede. Goede ethiek voor de rijken.
- De geïntegreerde benadering, waarbij niet op individuen gericht wordt, maar op communities en waarbij alle beperkende factoren tegelijk worden aangepakt.
- De kritiek op de traditionele insteek van de Washington instituten op vrije markt, privatisering en economische hervormingen als de oplossing voor alle problemen. Differential analysis is een goed concept.
- De kritiek op de 'war on terrorism' die Sachs naar voren brengt en op de eenzijdige en onevenredige aandacht daarvoor ten opzichte van armoede, terwijl er juist een verband tussen die twee bestaat.
- De directe leniging van nood en hulp voor mensen in behoeftige omstandigheden die door de millenniumvillage projecten gebeurt.
- In End of Poverty worden een heel aantal goede ideeën op deelgebieden genoemd. Voorbeeld hiervan is de empowerment van de Mumbai spoorwegbewoners, die zich organiseerden en bij de Indiase overheid en spoorwegbedrijven hun rechten (op wettelijk vastgelegde voorzieningen) op gingen eisen. Ander voorbeeld is de bewezen effectiviteit van geïmpregneerde klamboes in de

strijd tegen malaria. Wat minder bewezen is, is wat de beste manier is om die effectief te laten gebruiken.

- Bewustwording dat verschillen tussen rijk en arm schrijnender en meer zichtbaar zijn geworden sinds de westerse wereld de laatste 200 jaar in een versnelling is geraakt vanwege technologische doorbraken en diensgevolge duurzame economische groei en ook als gevolg van globalisering.

Bezwaren

a. Verlichtingsdenken

End of Poverty gaat wetenschappelijk uit van de maakbare samenleving. Het positivistische verlichtingsdenken, waarvan Sachs nog uitgaat, heeft echter in grote delen van de maatschappij al plaats gemaakt voor postmodernisme; het besef dat 'de waarheid' vaak niet zo eenduidig is en vaak 'een perceptie van de waarheid' blijkt te zijn. Het failliet van de utopieën, de val van de muur en het einde van de verzorgingsstaten, maar veel meer nog: het christelijk geloof, zouden duidelijk moeten maken dat dit verlichtingsdenken een achterhaald en onbijbels model is, wat tekort doet aan complexiteit maar vooral ook aan diepgewortelde zondigheid van mensen en systemen.

b. Achterhaalde theorieën

De theorieën die Sachs gebruikt, hebben grote overeenkomsten met de klassieke ontwikkelingstheorieën van de '50-er en '60-er jaren. Big Push, Poverty Trap en Take-off zijn toen (o.a. door Rostow) gelanceerd als ontwikkelingsconcepten. Die theorieën hebben niet gewerkt en zijn sinds lang vervangen, met behoud van waarheidselementen. Economische groei blijkt historisch niet gerelateerd te zijn aan een big push. Het concept van poverty trap is beslist niet van toepassing op heel ruraal Afrika.

Hoewel Sachs kritiek heeft op de scheve toepassing van het neoliberale model door westerse landen, opereert hij wel binnen dit model. In de hoofdstukken waarin stukjes geschiedenis behandeld worden, is geen aandacht voor de rol die marktbescherming gespeeld heeft in het groot worden van de Amerikaanse en Europese economieën.

c. Weinig aandacht voor het kwade

Sachs vindt dat corruptie en gebrek aan goed bestuur vooral gebruikt worden als excuus om geen ontwikkelingshulp te geven. Toch laten verschillende studies, met name het Dollar rapport zien, dat goed bestuur noodzakelijke voorwaarde is om effectief ontwikkelingshulp te geven.

Volgens Sachs is het probleem van corruptie dat er niet genoeg belastinginkomsten zijn, zodat ambtenaren als het ware gedwongen worden om side-payments te vragen om hun inkomsten op te hogen. Als dat waar zou zijn, is het vreemd dat in een land als Nigeria (door Sachs verschillende keren genoemd als een land waarvan de overheid en met name de president het echt wel heel graag goed wil doen), corruptie juist op het hoogste niveau het grootst is. Gouverneurs van deelstaten verdienen beslist veel, ook met Westerse maatstaven, en toch verdwijnen ook op dat niveau miljarden dollars. Gebrek aan belastinginkomsten kan hier ook geen argument zijn, gezien alle olie inkomsten die dit land krijgt.

Sachs' analyse is volledig te wijten aan het feit dat hij een internationaal bekend macro-econoom van naam is. Het is juist deel van Obasanjo's (president van Nigeria) buitenlandse politiek om naar dergelijke mensen een goed beeld te laten zien. En dat verbetert het imago van Nigeria in het buitenland. Hetzelfde geldt op lager niveau: een gesprek met een gouverneur van een deelstaat, een hoofd van de politie, of een hoge ambtenaar levert altijd een positief beeld op. En toch zijn het juist deze zelfde mensen die verantwoordelijk zijn voor de grote corruptie en voor het massale onrecht, en niet hun lagere ambtenaren in de eerste plaats. Het valt Sachs aan te rekenen dat hij in zijn analyse van de overheid niet verder lijkt te kijken dan de woorden van staatshoofden en ambtenaren, die uiteraard naar buiten toe een mooi beeld willen scheppen. Als het gaat om interculturele communicatie lijken Sachs' gesprekspartners vaardiger te zijn dan Sachs.

Ook op lokaal niveau heeft de End of Poverty benadering weinig aandacht voor de diepgeworteldheid van het kwade, van machtsverhoudingen. Als macht en status als culturele prioriteiten hoger staan dan materiële goederen en toegang tot voorzieningen, kan input van geld en goederen niet werken aan het wegwerken van wanverhoudingen. Die uitten zich inderdaad misschien rondom toegang tot

een borehole, maar waar het om ging was niet het water als zodanig, maar het laten zien van macht. Er zullen dan wel weer andere wegen gezocht worden om hogere status en macht over anderen te uiten. Machtsanalyse en weerbaarheidstraining zijn daarom onmisbaar in sociale ontwikkeling.

d. Materiële of sociale ontwikkeling

De vraag is wat het uiteindelijke doel is van het ontwikkelingswerk in de milleniumvillages. Een dorp is geen bedrijf. Ontwikkeling is meer dan de som van de MDG's. De interventies zijn beslist wel ontwikkelingsrelevant, maar het lijkt of de sociale kant van ontwikkeling erg weinig aandacht krijgt. Dat is niet recht te trekken met ook aandacht te geven aan kennisoverdracht of door ook economische ontwikkeling aan te bieden aan de sociale machthebbers. Lokale landlords of hogere kasten hebben niet de macht over de sociaal-economische lager staanden omdat zij die economisch nodig hebben. In bijna alle culturen (inclusief Westerse) is het hebben van macht over anderen belangrijker dan het hebben van economische middelen, en is het laatste vaak een doel om het eerste te bereiken. Een grote vraag blijft dus wat landlords en hogere kasten gaan doen nadat interventies gestopt zijn of nu al doen buiten ons blikveld. Als de optimistische mensvisie van End of Poverty waar zou zijn (corruptie komt door armoede, iedereen wil graag meer rechtvaardigheid), zou de wereld er heel anders uit zien. Het besef van de realiteit van de zonde in mensen en in systemen die mensen omkneld houden, moet ook in de aanpak van projecten en de verwachtingen daarbij een rol spelen. Het toevoegen van 'evangelisatie' aan de projecten is daarvoor beslist niet afdoende en kan zelfs averechts werken.

Louk Box hield in 2005 een lezing bij ICCO over ontwikkeling als 'missie in het eigene' van mensen. Het tijdperk dat van buitenaf doelstellingen gedefinieerd worden, los van culturele normen, waarden en prioriteitenstellingen is voorbij. Armoedebestrijding is noodzakelijk en goed, maar wees bewust wat ervoor in de plaats komt als er ingegrepen wordt in bestaande patronen. Wiens cultuur geldt? Sachs mist een antropologische benadering en lijkt ervan uit te gaan dat ruraal Afrika vanuit een zelfde wereldbeeld opereert als Westelingen.

e. Het grotere kader

Woord en Daad onderscheidt in haar meerjarenplan drie niveaus van interventie: Directe armoedebestrijding (DAB), Maatschappijopbouw (MO) en Beleidsbeïnvloeding (BB). Ingegeven door lange praktijkervaring, en bijna algemeen erkend, beseft W&D in toenemende mate het belang van lobby en advocacy. Ook uit de recente TMF evaluatie Economische Ontwikkeling waarin W&D geëvalueerd is, kwam het belang van de integratie van beleidsbeïnvloeding naar voren. Een microcosmos bestaat niet. "Thinking big inside the box" kan niet.

Uit een evaluatie van een groot aantal community development programma's bleek dat het ontbreken van een focus op de bredere context van de programma's ervoor zorgde dat de programma's vrijwel irrelevant waren. Er werd gericht op lokale inkomensvermeerdering terwijl voor de bevolking het geld wat migranten terugstuurden (remittances) veel belangrijker was, en investeringen gedaan werden om individuen aan de 'echte economie' te linken, hetzij door studie hetzij door smokkel naar de USA. Er moet een link gelegd worden naar de grotere wereld, en dat moet dan ook vanaf het begin en dat betekent dan ook dat andere actoren, zoals de overheid en netwerken betrokken worden.

Sachs heeft hier meer aandacht voor dan de Nederlandse initiatieven, met name door het vanaf het begin actief en financieel betrekken van de overheid. Toch heeft ook Sachs weer weinig aandacht voor de nog grotere verbanden: de internationale (handels-)context. Terloops uit Sachs kritiek op Westerse marktbescherming, maar hij noemt niet de \$4 miljard die de US aan haar katoenboeren geeft, of de dumping van Europese kip op de Ghanese markt, of van Europese vis op de Nigeriaanse markt. Er is geen aandacht voor het effect van de European Partnership Agreements op Afrikaanse landen, waarbij die landen zonder handelsbarrières bepaalde primaire producten mogen uitvoeren, met als voorwaarde dat ze hun grenzen open stellen voor alle andere producten. Gevolg is dat de markt voor secundaire producten weinig kansen heeft om zich te ontwikkelen, terwijl de Amerikaanse en Europese economieën allemaal groot geworden zijn met marktbescherming.

Vanuit fondsenwervingsoogpunt kan het een rationele keus zijn om niet te kritisch te zijn naar het aangesproken publiek, maar dit doet niet volledig recht aan de realiteit van ontwikkeling.

f. Voorzichtige benadering of snelle actie

De kritiek op de OS wereld is dat zij te voorzichtig is, teveel praat en te weinig doet en teveel vanuit problemen denkt in plaats van vanuit oplossingen. In plaats van een mogelijk goede oplossing een kans te geven, moet eerst alles tot op de bodem uitgezocht en doordacht worden, en zolang er nog wat potentiële problemen zijn, gaat het feest niet door. Het bedrijfsleven daarentegen is actiegericht, probeert gewoon en aanvaardt dat niet alles lukt, maar doordat veel initiatieven snel en voortvarend opgepakt worden, lukken er wel een aantal. Als je tien initiatieven hebt, moet je accepteren dat er acht mislukken. Beter achteraf vergeving te vragen dan vooraf toestemming te vragen.

Hoewel dit iets te zwart wit is gesteld, zit er wel waarheid in deze kritiek. Dat is ook één van de redenen dat de OS wereld het bedrijfsleven nodig heeft en waarom een land pas echt vooruitgaat als er gezonde economische ontwikkeling is, en niet als er grote afhankelijkheid is van de hulpindustrie. Toch is er wel iets meer over te zeggen als het gaat om milleniumvillages. Bij sociaal-economische ontwikkeling wordt van buitenaf ingegrepen in de levens van mensen. Het gaat niet om een productieproces waarbij mislukte producten kunnen worden gedumpt. Omdat het om mensen gaat, en omdat deze mensen Gods schepsel en beeld zijn, is het van belang voorzichtiger en meer doordacht te werk te gaan dan bij een bedrijf. Als in een periode van bijvoorbeeld vijf jaar intensief wordt ingegrepen in het sociaal culturele leven van een (dorps-) gemeenschap, heeft dat niet alleen gevolgen op het economisch-materiële vlak, maar ook op de vorming van mensen. Afhankelijkheid is één van de grootste problemen in ontwikkelingswerk. Critici zeggen dat 'taai overlevenden worden omgevormd tot afhankelijke bedelaars'. Decapacitatie (probleemoplossend vermogen van mensen vermindert doordat dingen voor hen worden opgelost) wordt niet voorkomen door mensen zitting te geven in comités die toezicht houden op besteding van de middelen. Sachs lijkt positief verbaasd te zijn dat de mensen in Sauri zo enthousiast zijn om in dergelijke comités te participeren en geeft dit als voorbeeld van participatie. Dit voorbeeld geeft veeleer aan dat Sachs een antropologische insteek mist en geen analyse maakt van lokale percepties en prioriteiten.

Ook het aandacht geven aan economische ontwikkeling is geen afdoende preventie. Zeggen dat mensen het na een bepaald aantal jaren zelf moeten doen, is ook niet effectief. In de meeste niet-westerse culturen is non-verbale communicatie veel belangrijker dan verbale: bereidheid tot het uitgeven van (veel) geld nu wekt verwachtingen naar de toekomst, ongeacht wat daarover nu wordt gecommuniceerd. Daarnaast zijn veel mensen niet gewend om op een termijn van drie tot vijf jaar te denken (vaak mede door politieke en andere instabiliteit) of is het eenvoudigweg rationeel een betere beslissing van mensen om nu de voordelen van grote inputs te gebruiken dan om strategisch na te denken over wat straks moet worden onderhouden. Als mensen daardoor een afhankelijke houding ontwikkelen en daardoor na vertrek van de interventies minder in plaats van meer in staat zijn om hun problemen op te lossen en in hun onderhoud te voorzien, is het de vraag of de positieve impact de negatieve impact overstijgt.

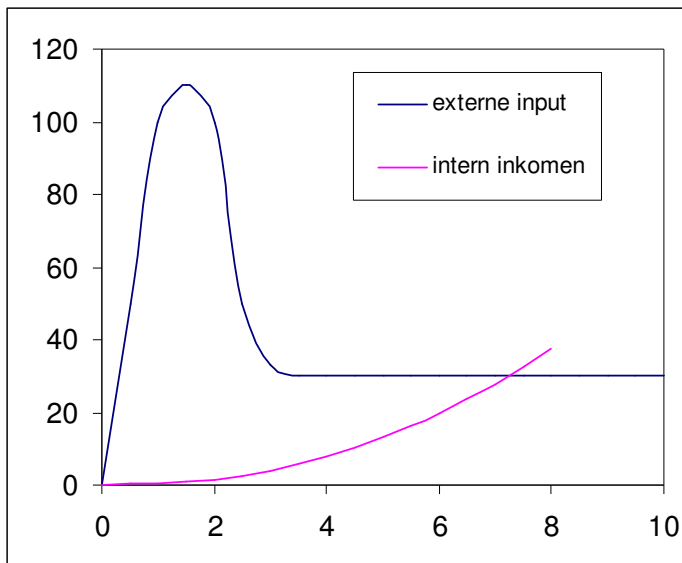
Dit betekent niet dat om deze reden de milleniumvillages aanpak niet goed is, maar wel dat goed nagedacht moet worden over het effect van de interventies op de mentaliteit van mensen.

Dit pleit voor voorzichtigheid in het gebruik van geld en voor maximale aansluiting bij het probleemoplossend vermogen dat mensen hebben met maximale inzet van eigen middelen. Alleen inzet van eigen middelen voor onderhoudskosten nu (ook al is het symbolisch) communiceert dat onderhoudskosten later zelf betaald moeten worden.

Voorbeeld: in Vadarevu worden al een aantal jaren verschillende projecten uitgevoerd: zowel op het vlak van basisvoorzieningen als op het vlak van economische ontwikkeling. Misschien niet helemaal volgens de End of Poverty benadering, maar wel geïntegreerd. Toch worden na een aantal jaren nog steeds de kosten van de basisvoorzieningen niet vanuit de inkomsten van de economische ontwikkeling betaald. Het is ook de vraag of dat nu zou kunnen en een nog grotere vraag of mensen daartoe bereid zouden zijn.

g. Grote input of voorzichtige opbouw – duurzaamheid

Voortbordurend op het vorige punt. Zie de onderstaande figuur:

Voor de verschillende interventies is externe input nodig: de blauwe lijn. Na initiële investeringen blijft er een bepaald niveau aan kosten voor exploitatie van de voorzieningen en voor onderhoud en vervanging. De hoogte van deze doorlopende kosten is gerelateerd aan de hoogte van de initiële investeringen.

De visie is dat economische ontwikkeling gaat zorgen voor de inkomsten om de verschillende voorzieningen draaiend te houden. Dan moet dus de roze lijn de blauwe snijden. Als deze overdracht gebeurt op het moment dat de lijnen elkaar snijden (dus als de mensen zelf genoeg verdienen om alles verder zelf te kunnen betalen), zal dat waarschijnlijk stuiten op weerstand, omdat vanuit de (culturele) prioriteiten van de mensen deze besteding van hun inkomen waarschijnlijk niet bovenaan staat. Het is onrealistisch te denken dat mensen bij het 'vragen om initiële investeringen' al rekening houden met de te verwachten hoogte van de onderhoudskosten die voor henzelf worden. De redenering van de bevolking kan zijn: 'deze donoren zullen niet toelaten dat hun eigen projecten instorten en zullen dus doorgaan met betalen, ook na 5 jaar'.

Een alternatief is dat gestreefd wordt dat de overheid of andere actoren bepaalde voorzieningen overnemen en betalen. Maar dat vergt een actieve inclusie van beleidsbeïnvloeding op lokaal of bovenlokaal niveau.

Nog een alternatief is om het streven naar afbouwen los te laten en te accepteren om voor lange termijn in een dergelijk dorp de voorzieningen in stand te houden. Maar daarmee verliest deze aanpak de mogelijkheid van scaling up en moet de vraag naar een vergelijkende kosten-batenanalyse tussen deze en andere vormen van ontwikkelingswerk opnieuw beantwoord worden.

Het End of Poverty concept vertoont grote trekken van een verzorgingsstaat in het klein. Tenminste in de eerste drie tot vijf jaar dat er geld beschikbaar is. Daarna wordt de overstap gemaakt naar een neo-liberaal model, waarin mensen zelf de opgezette 'verzorgingsstaat' moeten voortzetten. Die overgang doet denken aan traditionele 'overdrachtsproblemen' van zedings- en ontwikkelingsorganisaties die 'overdragen aan nationals'. Het gebrek aan aandacht voor machtsverhoudingen kan juist dan de kop opsteken.

h. Informele sector

Sachs lijkt te veronderstellen dat wat werkt op macroniveau ook werkt op microniveau. Echter, dorpen in ruraal Afrika hebben een andere dynamiek dan de formele sector in een grote stad, juist omdat arbeid er voor het overgrote deel informeel georganiseerd is. Sachs' model is onder anderen gebaseerd op de veronderstelling dat de informele sector formeel wordt. Als mensen meer sparen, komen er meer belastinginkomsten, en dan weer meer voorzieningen. Dat geldt alleen voor de formele sector en in ruraal Afrika is 80-90% informeel. Sachs bepleit Social Health Insurance als oplossing voor medische kosten. Dat is goed, maar werkt alleen voor de formele sector, omdat betalingen via loonstroken worden ingehouden. Juist daarom is voor rurale gebieden Community Health Insurance veel relevanter.

i. Boompje verwisselen: van development naar business naar development

Woord en Daad was actief in development en werd actief in business. Omdat voor business opzetten business expertise nodig is, wordt het business platform hierbij betrokken. Nu het minder snel en succesvol blijkt te gaan dan verwacht, gaan mensen met een uitgesproken business expertise stoppen met business en beginnen voor zichzelf met development. Dus de development sector gaat business doen en de business sector gaat development doen. Tot zover het 'gebruik maken van elkaars expertise'.

De business sector vindt dat de development sector te langzaam gaat en teveel vanuit problemen denkt. Maar de business sector vindt nu zelf het opzetten van business problematisch en heeft er geen fiducia meer in en springt daarom over naar (sociale) development. Er is dus vanuit de business sector een negatieve verwachting ten opzichte van business in ontwikkelingslanden, en een positieve verwachting van development in ontwikkelingslanden. Waarom boompje wisselen? Is dit het gras wat groener lijkt bij de burens?

Korte samenvatting van de bezwaren

- Positivistisch uitgangspunt: maakbare samenleving
- Te weinig aandacht voor grotere context
- Geen aandacht voor realiteit van de zonde in mensen en systemen (corruptie, machtsverhoudingen)
- Weinig aandacht voor de sociale kant van ontwikkeling
- Weinig aandacht voor participatie: gevaar voor dependency
- Weinig aandacht voor cultuur

Hoe geeft W&D vorm aan integratie?

- In het beleidsplan voor 2007-2010 is het ketenconcept 'van kostganger tot kostwinner' in z'n context geplaatst; in 'circles of involvement': (extended) family, community, waarbij het doelstelling is dat programma's niet slechts individuen vanuit armoede in middenklasse verplaatst maar ten dienste is van de familie / de gemeenschap rondom deze individuen.
- Al enkele jaren is het doelstelling geweest om rondom onderwijsprojecten te onderzoeken of er aanleiding is voor aanvullende projecten op het gebied van basisvoorzieningen.
- Door de projectbenadering, ingedeeld naar programma, komt de geïntegreerdheid van projecten en programma's minder over dan in werkelijkheid het geval is. Enkele voorbeelden:
  - Burkina Faso, Sissili gebied. In de ongeveer 50 dorpen van dit gebied worden programma's uitgevoerd op allerlei gebieden, zodat hier zeker sprake is van geïntegreerde gemeenschapontwikkeling: (vak-)onderwijs en informele trainingen, water en sanitatie, gezondheidszorg, microkrediet, land- en bosbouw, gender.
  - Uganda: dorpsontwikkeling in twee gebieden, inclusief informeel onderwijs / training, microkrediet, landbouwontwikkeling, voorlichting, primaire gezondheidszorg.
  - Haïti: microkrediet voor ouders van leerlingen; waterfilters in scholen als voorbeeld voor de communities om daarna economisch op te zetten (duurzamer dan uitdelen).
  - Bangladesh, Khulna gebied: groot microkrediet programma (47.000 leners), inclusief trainingen voor de doelgroepen; groot PHC project met verwijzingsstelsel naar ziekenhuis; en onderwijs (adoptie: 700 kinderen).
  - Colombia: combinatie onderwijs en gezondheidszorg; micro enterprise development waarbij de vaardigheden van ouders betrokken worden.
  - Nicaragua: het saneren van schulden van families waarvan jongeren een inkomen moeten gaan verdienen met een eigen bedrijfje
  - Zambia: dorpsontwikkeling door GCPDO

Grootste verschilpunten ten opzichte van End of Poverty, zijn de langere termijn investeringen in individuen, met daarbij naast aandacht voor kennis en vaardigheden ook nadruk op gedrags- en attitudevorming. Het gaat dus zowel om individuen als om de gemeenschap. Het besef dat ontwikkeling **sociaal**-economische ontwikkeling is, brengt met zich mee dat het proces belangrijker is dan het product, waarbij begrippen als empowerment en participatie concreet worden ingevuld.

Ook worden projecten in de grotere context geplaatst en wordt gekeken of beleidsbeïnvloeding een goede aanvulling kan zijn bij projecten.

Referenties

1. Sachs, Jeffrey D. 2005. The end of poverty, economic possibilities for our time.
2. Easterly, William, 2006. Planners vs. Searchers in Foreign aid. Hij argumenteert dat grote, centraal geformuleerde plannen niet realistisch (kunnen) zijn en dat de schuld van het mislukken steeds weer geschoven wordt op gebrek aan respons van anderen. Hij pleit voor kleinschaligere, gerichte interventies, waarbij accountability en leren van best practices erg van belang zijn.
http://www.adb.org/Economics/speakers_program/easterly.pdf
3. Easterly, William, 2005. Reliving the 50s: the big push, poverty traps, and takeoffs in economic development. Hij laat zien dat 'poverty trap', 'big push' en 'takeoff' concepten uit de oude doos zijn en argumenteert dat deze concepten te simpel zijn en dat economische takeoffs historisch gezien niet gerelateerd zijn aan big pushes.
<http://www.nyu.edu/fas/institute/dri/DRIWP/DRIWP15.pdf>
4. Reese, Robert, 2006. Review of End of Poverty. Dit is een review geschreven vanuit christelijk perspectief. Reese is mild positief over het boek, maar legt vooral de nadruk op het verlichtingsdenken van Sachs wat vanuit christelijk perspectief onacceptabel is.
<http://www.wmausa.org/page.aspx?id=95937>
5. Linke Soep, uitzending op Radio 1, 30-06-06, 20:00 – 21:00 over 'een jaar na Live 8'. Over de invloed van populaire aandacht voor armoede door mensen als Bono (door Sachs in de arm genomen). De conclusie waar de gasten in deze uitzending op uitkomen, is dat deze grote aandacht voor armoede (schatting: 3 miljard mensen hebben dit concert gehoord) goed is, maar snel vergeten en geen concrete resultaten oplevert. Enige concrete resultaat: er wordt nu in ieder geval beseft dat WTO tops mislukken omdat ze niets voor ontwikkelingslanden opleveren.
<http://cgi.omroep.nl/cgi-bin/streams?/radio1/llink/llinkesoep/20060630.rm>